

De herdenking van de Grote Oorlog en Flanders Fields Een beknopt overzicht in 25 staten

Sigrid Van der Auwera

Steunpunt Buitenlands Beleid
Lange Sint-Annastraat 7
B-2000 Antwerpen

SAMENVATTING
RAPPORT VERVOLGONDERZOEK
Juni 2008

INLEIDING

In 2007 vroeg de Vlaamse overheid aan het Vlaams Steunpunt Buitenlands Beleid om een onderzoek uit te voeren ter voorbereiding van de herdenking van de Eerste Wereldoorlog van 2014 tot 2018.

De volgende onderzoeksvragen werden geformuleerd:

- (1) uit welke landen de legers betrokken waren in de militaire verrichtingen in de westhoek;
- (2) welke sporen daarvan zijn terug te vinden in het collectieve geheugen van deze landen, en op welke manier dat al dan niet vertaald wordt in bestaande percepties en betekenissen van '*flanders'* (*fields*);
- (3) de wijzen waarop die geschiedenissen er worden herdacht, en waarop allerlei verenigingen of instanties die taak ter harte nemen;
- (4) welke nationale en internationale netwerken of organisaties reeds bestaan inzake het beheer van graven, kerkhoven, en ander WOI erfgoed, en op welke manier hun werking is georganiseerd.

Via dit onderzoek wenst men gegevens te verzamelen om internationale partners voor deze herdenking te identificeren en te achterhalen wat de gevoeligheden van deze potentiële partners zijn met betrekking tot de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Verder wil de overheid data die nuttig kunnen zijn bij het uitwerken en concretiseren van gezamenlijke initiatieven en activiteiten ter herdenking van de Eerste Wereldoorlog.

In september en oktober 2007 voerde het Vlaams Steunpunt Buitenlands Beleid een vooronderzoek uit, teneinde een antwoord te formuleren op de eerste vraag. Een lijst van vijftig contemporaine staten waarvan legers betrokken waren bij militaire verrichtingen in Vlaanderen tijdens de Eerste Wereldoorlog werd samengesteld en indicaties voor de omvang van deze legers werden gegeven. Van deze vijftig geïdentificeerde staten zijn we er zeker van dat er tijdens de Eerste Wereldoorlog manschappen op Vlaamse bodem zijn geweest. We kunnen echter mogelijke aanwezigheid van manschappen afkomstig uit andere staten niet uitsluiten. Dit omdat een exhaustieve lijst afleveren onmogelijk bleek. Toch kunnen we er van uit gaan dat deze lijst vrij volledig is en zeker de belangrijkste mogelijke partners bevat.

Het vervolgonderzoek, waarvan deze samenvatting de conclusies weergeeft, tracht een antwoord te formuleren op de drie resterende vragen. Dit onderzoek liep van 1 januari 2008 tot 30 juni 2008. Sigrid Van der Auwera werkte halftijds als onderzoeker aan deze opdracht onder het promotorschap van Prof. dr. Em. Yvan Vanden Berghe en Prof. dr. Annick Schramme.

Het onderzoek liep parallel met onderzoek dat wordt uitgevoerd door Westtoer (het West-Vlaamse autonoom provinciebedrijf voor Toerisme en Recreatie) en het Agentschap Toerisme Vlaanderen. Deze studie moet de visie rond de toeristische kwaliteitsbeleving van de herdenking voeden. Een gezamenlijk uit te werken actieplan beoogt dan de maximale valorisatie van het vredestoerisme in de Westhoek. Men ziet dan ook in de herdenking van de Eerste Wereldoorlog een uitgelezen kans Vlaanderen internationaal op de kaart te zetten.

In het volledige rapport worden de drie laatste vragen beantwoord. Deze samenvatting geeft enkel de belangrijkste resultaten en de aanbevelingen weer. Het volledige rapport geeft daarenboven ook enkele theoretische beschouwingen mee over herdenken in het algemeen en over de herdenking van de Eerste Wereldoorlog in het bijzonder. Verder somt het de belangrijkste internationale netwerken en organisaties die zich bezig houden met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog op en per land de belangrijkste nationale netwerken en organisaties, memorialen, musea, herdenkingenevenementen en cultuuruitingen die we in verband kunnen brengen met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Bovendien tracht het per land te omschrijven welke gevoeligheden er leven gelieerd aan de herdenking van de Eerste Wereldoorlog en geeft het een korte schets van de historiek van de deelname van betreffende staat aan de Eerste Wereldoorlog.

In een eerste fase van het onderzoek identificeerden we, zoals boven vermeld, vijftig hedendaagse staten. Het is dan ook een quasi onmogelijke opdracht om deze gegevens van al deze landen op een gedegen wijze te verzamelen. Daarom gebeurde dit voor een selectie van vijftientwintig cases, nl. het Verenigd Koninkrijk, Ierland, Egypte, Australië, Nieuw-Zeeland, Canada, Zuid-Afrika, India, Frankrijk, Senegal, Guinee, Guinee Bissau, Algerije, Tunesië, Marokko, Spanje, Verenigde Staten, China, Portugal, Italië, Rusland, Duitsland, Polen, Tsjechië en De-

nemarken. Departement Internationaal Vlaanderen van de Vlaamse Gemeenschap voerde de selectie door.

De gegevens in het volledige rapport werden verzameld aan de hand van literatuurstudie, documentanalyse, kritische screening van internet, bevraging van experts en organisaties in Vlaanderen en bevraging van experts, gouvernementele diensten en niet-gouvernementele organisaties in de verschillende staten (via e-mail of telefonisch). Dit gebeurde empirisch land per land. In een eerste fase screenden we literatuur, internet en documenten en bevroegen we experts in Vlaanderen. Aan de hand hiervan trachtten we reeds zoveel mogelijk gegevens te vergaren. De ontbrekende gegevens vormden de aanleiding voor een bevraging van experts in de verschillende staten. Afhankelijk van de aard van de ontbrekende gegevens werden deze experts geïdentificeerd en bevroegd. We gebruikten met andere woorden geen gestandaardiseerde vragenlijsten. De grote verschillen tussen de verschillende staten lieten dit immers niet toe. De vragen kwamen voort uit de lacunes in de bestaande en voor handen zijnde primaire en secundaire bronnen.

Voor een onderzoek als dit zou het wellicht nuttig geweest zijn veldonderzoek te verrichten in de betrokken staten. Het beperkte tijdsbestek van dit onderzoek (equivalent van 3 voltijds manmaanden) liet dit echter niet toe.

Hieronder geven we de conclusies en de aanbevelingen weer. De conclusies vormen een analyse van de vergaarde gegevens. Hierbij trachten we onder meer na te gaan welke staten een harde kern van 'herdenkers' vormen en welke staten de herdenking aan de Eerste Wereldoorlog vooral aan *Flanders Fields* liëren. De aanbevelingen komen voort uit deze conclusies.

CONCLUSIES

Belang van het herdenken van de Eerste Wereldoorlog

We constateerden dat niet alle staten evenveel belang hechten aan de herinnering van de Eerste Wereldoorlog. Het collectief geheugen over de Eerste Wereldoorlog is met andere woorden niet in alle onderzochte staten even groot. Hiervoor kunnen verschillende redenen worden aangehaald:

Historiek van de deelname aan de Eerste Wereldoorlog

In de eerste plaats speelt de historiek van de deelname van een bepaald land aan de Eerste Wereldoorlog een bepalende rol in de mate waarin er in die staat een collectief geheugen bestaat over de Eerste Wereldoorlog. Zo herdenken Spanjaarden nauwelijks de Eerste Wereldoorlog. Spanje bleef dan ook neutraal tijdens de oorlog en, op enkele Catalaanse vrijwilligers na, namen er geen Spanjaarden deel aan de Eerste Wereldoorlog. De Britten namen vier jaar deel aan de krijgsv verrichtingen. Het hoeft met andere woorden niet te verwonderen dat de herinnering nog sterk leeft. De Amerikanen stapten pas in 1917 in de oorlog. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog leeft in de Verenigde Staten dan ook minder dan bijvoorbeeld in het Verenigd Koninkrijk.

Hoewel de herinnering in Duitsland veel minder levendig is, namen ook de Duitsers deel aan alle krijgsv verrichtingen tijdens de oorlog. Ook hier is de geschiedenis een bepalende factor: de Duitsers verloren de oorlog. Bovendien dragen ze nog steeds het juk van de Tweede Wereldoorlog en het Nationaal-Socialisme mee.

Mate waarin de Eerste Wereldoorlog bijdroeg aan de natievorming

Het discours van herinneren is vaak verbonden met een nationaal en/of nationalistisch discours. De verschillende staten herdenken allen op hun eigen manier. Nationalisme, of de mate waarin de oorlog bijgedragen heeft aan het nationale bewustzijn, blijkt dan ook vaak een bepalende factor in het al dan niet herdenken en de manier waarop de Eerste Wereldoorlog wordt herdacht. (o.a. Gregory,

1994:3-6) De herinnering aan de oorlog bejubelde in eerste instantie de overwinning. De constructie van de herinnering aan de oorlog diende dan ook meestal nationale doelen. Het hoeft dus niet te verwonderen dat staten die de oorlog wonnen, eerder dan verliezers, de oorlog herdenken.

Bovendien stellen we ook een verschil vast tussen landen waarvoor de Eerste Wereldoorlog het begin van de onafhankelijk en de natievorming betekende en landen waarvoor de Eerste Wereldoorlog nog steeds symbool staat voor de onderdrukking door de kolonisator. In staten, zoals de Maghreblanden, waar de Eerste Wereldoorlog niet het einde van het kolonialisme inluidde, wordt de Eerste Wereldoorlog nagenoeg niet herdacht. De Tweede Wereldoorlog krijgt, omwille van dezelfde reden, wel aandacht.

Historici zoals Eric Hobsbawm wezen er dan ook meermaals op dat geschiedenis het materiaal is waarmee een identiteit wordt gecreëerd en waarmee deze wordt gelegitimeerd. Dit materiaal is veeleer een selectieve reconstructie (of zelfs constructie) van het verleden dan een objectieve geschiedenis (als die al zou bestaan). De elementen die de nationale identiteit legitimeren en versterken, zullen worden uitvergroot en zullen een belangrijkere plaats in het collectieve geheugen innemen. Ceremonies en tradities zijn daarom net op die elementen gebaseerd. Een nationaal paradigma voor historische representatie is nooit helemaal weg te denken.

Het hoeft dan ook niet te verwonderen dat staten waarin de Eerste Wereldoorlog een belangrijke stap in de natievorming betekende de geschiedenis van de Eerste Wereldoorlog gretig recupereren. Ze hechten bovendien nog steeds zeer veel belang aan de herdenking ervan. We denken hierbij vooral aan de ex-Britse kolonies. Het Britse Imperium is dan ook voor een groot deel door toedoen van de Eerste Wereldoorlog uitéén gevallen. De Britten gebruikten identiteit om het eenheidsgevoel binnen de eenheden te versterken. Bovendien beloofden de Britten, om de rekruteringen vlotter te laten verlopen, steeds meer autonomie in de kolonies en de dominions.

Voor heel wat andere staten betekende de Eerste Wereldoorlog geenszins een belangrijke stap naar autonomie, maar eerder een bevestiging van de onderdrukking. We denken hierbij aan de Franse kolonies. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog is nagenoeg onbestaand, omdat ze onbelangrijk voor de nationale identiteitsvorming is geweest.

Ook omgekeerd is in Europa de herinnering aan de bijdrage van de koloniale troepen niet echt levendig gehouden. Deze amnesie lijkt een gevolg van het feit dat de geschiedenis veeleer vanuit een eurocentrische houding is geschreven en overgebracht naar de bevolking, waardoor ook een collectief geheugen rond de deelname van de koloniale troepen aan de Eerste Wereldoorlog vrijwel onbestaan is. Het eurocentrisme heeft lang andere visies op de geschiedenis buiten het officiële discours gesloten.

Toch lijkt de mogelijkheid om aan deze amnesie te verhelpen nog steeds te bestaan. Het debat rond collectief geheugen, identiteit en eurocentrisme in de geschiedenis is dan ook de laatste decennia enorm uitgebreid en wordt vanuit een globaal kader benaderd. Meer dan ooit claimen verschillende bevolkingsgroepen in Europa hun eigen collectieve identiteit en geschiedenis. Men erkent steeds meer dat bepaalde delen van de geschiedenis (on)bewust worden vergeten en andere uitvergroot om de eigen identiteit en een heroïsch verleden in de verf te zetten. Onder invloed van de verschillende migratiegolven is men er zich in Europa steeds meer van bewust, dat men deze geschiedenissen zal moeten opnemen in de Europese geschiedenis en in het collectieve geheugen.

Mate waarin er een militaire traditie bestaat

In sommige staten zoals het Verenigd Koninkrijk, Canada en de Verenigde Staten besteedt men traditioneel meer aandacht aan het herdenken van militaire gebeurtenissen, dus ook de Eerste Wereldoorlog.

Mate waarin de herdenking van de Eerste Wereldoorlog een burgerlijk gebeuren is

In het Verenigd Koninkrijk stonden de oud-strijders bewegingen na de Eerste Wereldoorlog niet sterk genoeg om hun stempel te drukken op de herdenkingsceremonies. Deze tradities zijn daardoor eerder vanuit civiele hoek ontstaan. Heel wat veteranen stonden dan ook algauw niet achter deze manier van herdenken. De rest van de bevolking echter wel. Het grote en algemene succes van de herinneringspolitiek in het Verenigd Koninkrijk is waarschijnlijk deels hierdoor te verklaren. In andere landen, zoals Frankrijk, waren de ceremonies eerder gericht op oud-strijders. Een omschrijving van Wapenstilstand van Antoine Prost omschrijft deze visie goed: *'Pour les combattants, aucun doute en effet: ce sont bien les poilus qu'on les fête le onze novembre. C'est à eux que l'on rend hommage, à eux que s'adresse la reconnaissance public. Leur attachement à cet anniversaire*

tient à ce qu'il constitue le principal geste de gratitude de la patrie envers eux, qui l'ont sauvée.'

Het lijkt onwaarschijnlijk dat Britse veteranen in de jaren 1930 Wapenstilstand zo zouden beschreven hebben. De ceremonies in het Verenigd Koninkrijk werden in de loop van de jaren 1920 dan ook steeds meer gedemilitariseerd (voor zover ze dit bij hun ontstaan nog niet waren). (o.a. Gregory, 1994)

Andere sociaal-economische factoren

We mogen ook niet uit het oog verliezen dat herdenken in het algemeen een *booming business* of zelfs een industrie is geworden. Volgens Winter bestaat er in West-Europa zelf symmetrie tussen economische trends en culturele trends. De zucht naar herdenken is zowel gelieerd aan inkomen als aan een overschot aan vrije tijd. Zo werd erfgoed een winstgevende industrie. Dit heeft opnieuw geleid tot een toegenomen consumeren van beelden van het verleden: films, boeken, artikels, internet en televisie. Toeristen reizen zelfs om iconen van hun eigen geschiedenis te consumeren in andere landen (cfr. oorlogstoerisme in de Westhoek). (Winter, 2001:59-60) Bijgevolg bestaat dus de mogelijkheid dat staten, waarin de bevolking een hoger inkomen en meer vrije tijd heeft, meer herdenken en dat er een groter collectief geheugen rond de Eerste Wereldoorlog leeft.

Bovendien is sinds de jaren 1980 en 1990 de vraag naar wat men in de Verenigde Staten '*public history*' noemt, steeds meer gestegen. Het gaat om geschiedenis gericht naar een andere populatie dan de academische. Ook de gewone burger raakt steeds meer geïnteresseerd in geschiedenis. Daardoor stijgt ook de interesse in familiegeschiedenis. Hiermee gepaard neemt de interesse voor de Eerste Wereldoorlog toe. Zo breidde bijvoorbeeld het Imperail War Museum, dat reeds in 1917 tot stand kwam, haar interessegebied uit naar andere oorlogen. Het museum is intussen uitgegroeid tot een van de grote toeristische attractiepolen en trekt bezoekers van alle leeftijden aan. In 2000 werd in Ieper het nieuwe *In Flanders Field*-Museum geopend. Ook vinden we deze nieuwe benadering terug in het eerste internationale museum gewijd aan de Grote Oorlog: het *Historial de la Grande Guerre* te Péronne. (Winter, 2005:186-187)

Belang van Vlaanderen (*Flanders Fields*)

bij het herdenken van de Eerste Wereldoorlog

Ook Vlaanderen (of *Flanders Fields*) wordt niet altijd verbonden met de gebeurtenissen van de Eerste Wereldoorlog. Men beschouwt het Franse en Vlaamse front uit de Eerste Wereldoorlog als een eenheid, namelijk het Westfront. Tijdens de oorlog was er dan ook niet echt een verschil tussen beiden. Soldaten beseften nauwelijks wanneer ze in Belgisch-Vlaanderen waren. In de meeste landen is de gemiddelde burger zich dan ook niet bewust van het feit dat een deel van het Westfront in Vlaanderen lag en dat hun voorvaders hier sneuvelden.

De Commonwealth-landen zijn zich het meest bewust van het feit dat het Westfront ook deels in Vlaanderen lag. De Britten verdedigden dan ook de meest noordelijke zone van het Westfront. Ze vochten mee in de belangrijkste veldslagen hier, zoals Passendale, en ze leden hier het meeste verliezen. Bovendien droeg de beslissing van de Britse overheid om repatriëringen van de doden te verbieden bij aan de mate waarin de herdenking met Vlaanderen wordt geassocieerd en deels hier plaatsvindt (Britten komen nog steeds naar Vlaanderen om hun doden te gedenken). Sommige landen beslisten om de repatriëring van gesneuvelden te verbieden, andere lieten repatriëring toe of ondersteunden deze zelfs. Reeds tijdens de oorlog groef men Franse lijken (en lijken van onderdanen uit Franse kolonies) clandestien op en bracht men ze naar hun dorp van herkomst om ze daar te begraven. Na de oorlog besliste de Franse overheid om repatriëringen toe te staan én te bekostigen. De Verenigde Staten namen dezelfde beslissing. Het Verenigd Koninkrijk daarentegen besloot repatriëringen te verbieden. Ter compensatie zou de staat voor de aanleg en het onderhoud van de begraafplaatsen in de frontzones zorgen, daartoe werd in 1917 de *Imperial War Graves Commission* opgericht (nu *Commonwealth War Graves Commission*). In Noord-Frankrijk en België vinden we dan ook ongeveer 3500 Britse begraafplaatsen terug. De frontzone is daardoor de plaats bij uitstek geworden om de doden te herdenken. Het repatriëren van de doden zou wellicht de herinnering aan de frontzone sneller hebben doen vervagen. Dit alles verklaart waarom de herinnering aan en de beleving van de Westhoek bij onderdanen van de *Commonwealth* veel levendiger lijken te zijn. Desondanks moeten we toch opmerken dat het ook voor de *Commonwealth*-landen niet altijd duidelijk is welke passages van de oorlog

zich in Vlaanderen afspeelden. Op de website van *Veterans Affairs Canada* vinden we bijvoorbeeld een foto van jongeren voor het memoriaal in Passendale met in het onderschrift '*Passchendaele, France*'. Op een Iers memoriaal gewijd aan een man die stierf in Boezinge staat '*killed in France*'.

Duitse lijken mochten ook niet worden gerepatrieerd. Toch is er vanuit Duitse hoek minder belangstelling voor oorlogstoerisme in de Westhoek. Voor Duitsland was dit echter een gedwongen politiek. Als verliezer was de staat niet bij machte de repatriëringen te financieren. Daarnaast spelen vermoedelijk ook psychologische factoren een rol: verliezen worden minder herdacht en na de Tweede Wereldoorlog lag het nog gevoeliger om naar Vlaanderen te komen.

Vredesboodschap versus herinneren *tout court*

In Vlaanderen, en in verschillende andere landen, bestaat de neiging om de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog om te buigen tot een actuele vredesboodschap. Men toont de gruwelijkheden van toen om aan te tonen dat oorlog kost wat kost moet worden vermeden. Toch blijkt (nog) niet iedereen dit vredesdiscours genegen te zijn. Vooral bij de Britten en Canadezen zou deze boodschap niet echt aanslaan. In het Verenigd Koninkrijk gaat men er meer van uit dat sommige oorlogen (zoals de Eerste Wereldoorlog) noodzakelijk zijn om vrijheid te krijgen en te behouden. (Interview met Franky Bostyn, 31/01/2008) Ze beschouwden de Eerste Wereldoorlog immers als een 'rechtvaardige oorlog'. De nood om de gesneuvelden die stierven voor een nobel doel te herdenken en te eren, is dan legitiem. Een vredesboodschap aan deze herinnering koppelen, zou deze idee minimaliseren.

Op het eerste zicht lijkt het hier om een contradictie te gaan, het zou echter ook om een evolutie kunnen gaan. Het vredesdiscours duikt dan ook steeds vaker en in steeds meer landen op bij het herdenken van de Eerste Wereldoorlog. Zo argumenteert men bijvoorbeeld dat een gedeeld verleden nodig is om een Europese identiteit te bewerkstelligen en om reconciliatie tussen verschillende bevolkingsgroepen mogelijk te maken. Bij de opening van het Historial in Péronne werd er een boek met essays gepubliceerd. Fritz Stern merkte hierin op dat '*those who conceived the project of the Historial are thinking of the new Europe... it ratifies*

the process of reconciliation that has taken place...the new Europe needs a common past'. (Shapiro, 1997:122)

Ook in Nieuw-Zeeland, bijvoorbeeld, kunnen we de opgang van dit vredesdiscours schetsen. Deze evolutie ging van start in de jaren 1960 en 1970 met protesten tegen de oorlog in Vietnam op ANZAC-day. Velen keurden deze toen echter nog af. Vanaf de jaren 1980 werd deze vredesretoriek steeds sterker en kwam deze ook tot uiting in bijvoorbeeld speeches van politici.

In Ierland en Zuid-Afrika lijkt de vernieuwde aandacht eerder een lokale rol in het verzoeningsproces te spelen. Sinds het einde van de apartheid, stijgt de aandacht voor de bijdrage van zwarten tijdens de Eerste Wereldoorlog zienderogen. In Ierland lijkt de herinnering van de Eerste Wereldoorlog, waar Unionisten en Nationalisten zij aan zij vochten, ingezet te worden in het reconciliatieproces tussen beide bevolkingsgroepen.

Vernieuwde aandacht voor de Eerste Wereldoorlog

De laatste jaren lijkt het herinneren van de Eerste Wereldoorlog aan een revival toe. Dit komt onder andere tot uiting in de oprichting van nieuwe musea, zoals het *In Flanders Fields*-museum in Ieper of het *Historial* in Péronne, maar ook in een vernieuwde interesse voor herdenkingsceremonies.

Ten eerste kunnen we de oorzaak hiervan zoeken in een vernieuwde aandacht voor erfgoed en geschiedenis in het algemeen.

Ten tweede past de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog in een heropleving van cultureel nationalisme en subnationalisme in Europa of het zoeken naar een eigen identiteit in een geglobaliseerde wereld.

In Rusland past de heropleving dan weer in een algemene verbreding van de aandacht voor precommunistische geschiedenis sinds het einde van het communisme.

Ten slotte lijkt ook het vredesdiscours dat steeds meer aan de herdenking van de Eerste Wereldoorlog wordt gekoppeld, de toename van de populariteit te versterken. De vernieuwde visie op ANZAC-day in Nieuw-Zeeland, bijvoorbeeld, heeft de populariteit ervan doen toenemen en er voor gezorgd dat ook jongeren betrokken raken.

Autochtone bevolkingsgroepen en de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog

Een van de belangrijkste gevoeligheden die gelieerd zijn aan de herdenking van de Eerste Wereldoorlog heeft betrekking op het lange tijd negeren van de bijdrage van bepaalde autochtone bevolkingsgroepen aan de oorlog. Zo vergat Zuid-Afrika lang de geschiedenis van de zwarte werkcorsen, Australië de bijdrage van de Aboriginals en Canada die van de Indianen. Nu probeert men dit recht te zetten, maar er is nog een lange weg af te leggen. Zo is bijvoorbeeld het museum in Longuevalle aangepast en poogt het nu ook de bijdrage van zwarte Zuid-Afrikanen aan de Eerste Wereldoorlog onder de aandacht te brengen. Zwarte Zuid-Afrikanen zelf voelen zich echter nog steeds niet echt betrokken bij de herdenking van de Eerste Wereldoorlog.

Nederland

Nederland was neutraal tijdens de Eerste Wereldoorlog. Er vochten geen Nederlanders in Vlaanderen, daarom werd Nederland niet opgenomen in de lijst met actuele staten die vertegenwoordigers in Vlaanderen hadden tijdens de Eerste Wereldoorlog. Toch mag het aandeel van Nederland in de Eerste Wereldoorlog niet worden onderschat.

Tijdens de Eerste Wereldoorlog waren slechts tien, van de toen bestaande, staten neutraal: Argentinië, Chili, Denemarken, Mexico, Nederland, Noorwegen, Spanje, Venezuela, Zweden en Zwitserland. In tegenstelling tot de meeste van die landen lag Nederland vlak bij de frontzone. Nederland is dan ook maar op het nippertje gespaard gebleven van deelname. Opperbevelhebber Generaal C.J. Snijder was voorstander van een deelname aan de zijde van de Centralen. Koningin Wilhelmina steunde hem, maar de regering was tot alles bereid neutraal te blijven. Daarom werden grove schendingen, zoals het aanvallen van schepen, door de vingers gezien. Ook bombardeerde een Brits vliegtuig in 1917 'per ongeluk' Zierikzee in Zeeland. Nederland reageerde nauwelijks.

Bovendien moesten Nederlandse soldaten, soldaten van andere nationaliteiten die al dan niet per ongeluk de grens overstaken, oppakken. Daardoor waren er enkele interneringskampen in Nederland, bv. in Gaasterland voor Duitsers. Ook op het eiland Urk was er een interneringskamp. Hier werden ongeveer 2000 Britten vast gehouden. Deze hadden in 1914 mee Antwerpen verdedigd. Na de val van Ant-

werpen vluchtten ze naar Nederland, waar ze meteen werden opgepakt. In Amersfoort, Zeist, Hardewijk en Bergen aan Zee zaten dan weer 30.000 gevluchte Belgische militairen opgesloten. In Zeist brak er zelfs opstand uit wanneer wachters twee Belgen beletten te ontsnappen. Er werden zeven Belgen dood geschoten en 22 verwond.

Ook ving Nederland tienduizenden (volgens sommige schattingen zelfs meer dan een miljoen) Belgische vluchtelingen op.

De meeste oorlogsvoerende staten namen het Nederland bovendien kwalijk neutraal te blijven. Ze verdachten Nederland er van voordeel uit de oorlog te willen slaan. Er zou nu nog een scheldwoord bestaan dat daar naar verwijst: OW'er of oorlogswinstmaker. Op het einde van de oorlog liet Nederland bovendien vluchtende Duitse troepen door, zodat deze sneller hun thuisland zouden bereiken en keizer Wilhelm II kreeg asiel in Nederland. Van dan af was voor België de maat vol. Daarom eiste Paul Hymans, de toenmalige Belgische minister van Buitenlandse zaken, tijdens de Vredesconferentie in Parijs delen van Nederland op: Zuid-Limburg ten zuiden van Roermond, heel Zeeuws-Vlaanderen en de Westerschelde. Groot-Britannië, Frankrijk en de Verenigde Staten steunden de Belgen echter niet. Het Nederlandse leger had zich ondertussen wel al klaar gemaakt om België, indien nodig, binnen te vallen. België kreeg uiteindelijk enkel de Oostkantons en Rwanda-Urundi van Duitsland.

Ten slotte liet de oorlog ook op sociaal economisch vlak zijn sporen na in Nederland. Er waren 500.000 mannen gemobiliseerd. Zij lieten hun gezinnen en werk in de steek. Daardoor waren er in het leger al enkele rellen uitgebroken. Bedrijven gingen dicht, er brak hongersnood uit en de Spaanse griep velde 17.400 Nederlanders. Verder werd er geplunderd, waarvoor opnieuw soldaten moesten worden ingezet. (Wikipedia, 2008)

Ook zijn er in Nederland nog heel wat sporen te vinden van de Eerste Wereldoorlog. Zo zijn er enkele monumenten gewijd aan de oorlog (zoals het Marinemonument in Den Helder en het Monument 1914-1918 op de boulevard te Scheveningen) en nog heel wat kleinere gedenktekens.

Opvallend en belangrijk voor ons is ook het Belgenmonument in Amersfoort. Dit is waarschijnlijk het grootste en meest bekende monument in Nederland. Tijdens de oorlog was er reeds gepland een monument op te richten voor de bij het schietincident omgekomen geïnterneerde Belgen. Uiteindelijk symboliseert het de dank van de Belgen aan Nederland voor de opvang van de Belgische vluchtelin-

gen. Deze gedenkplaats werd echter pas op 22 november 1938 ingehuldigd door koning Leopold III, in de aanwezigheid van koningin Wilhelmina. De eerste jaren na de Eerste wereldoorlog heersten er immers spanningen tussen beide landen. (De Eerste Wereldoorlog 1914-1918, 2008)

Substatelijke entiteiten

De Eerste Wereldoorlog is niet alleen belangrijk voor de staten *as such*. Soms had de Eerste Wereldoorlog een speciale betekenis voor bepaalde deelstaten. Zo betekende de Eerste Wereldoorlog een belangrijke stap naar meer zelfbestuur in de Engelse deelstaten die dan ook allen eigen memorialen en herdenkingsceremonies hebben.

Hoewel de oorlog voor Spanje niet belangrijk is, is hij dit voor Catalonië wel. Catalanen vochten vrijwillig in het Franse leger. Dit kaderde in hun onafhankelijkheidsstreven.

AANBEVELINGEN

Hernieuwde interesse voor Eerste Wereldoorlog, het feit dat een deel van de frontzone in Vlaanderen lag en de sporen die de oorlog naliet in het Vlaamse landschap, maken van de honderdste verjaardag van de Eerste Wereldoorlog een unieke kans om Vlaanderen internationaal op de kaart te zetten. Toch dient de Vlaamse Overheid hierbij met één en ander rekening te houden. Hieronder geven we daarom enkele aanbevelingen weer. Deze hebben zowel betrekking op mogelijke partners als op mogelijke invalshoeken en bijzondere aandachtspunten.

Partners

- We denken dat we globaal drie concentrische ringen van 'herdenkers' kunnen onderscheiden. In de kern, voor Vlaanderen althans, bevinden zich de

landen die deelnamen aan de Eerste Wereldoorlog (strijders en werkkrachten) en in Vlaanderen aanwezig waren, daar rond bevinden zich alle landen die deelnamen aan de Eerste Wereldoorlog, maar daarom niet in Vlaanderen, en in de buitenste ring bevinden zich alle landen van de wereld, dus ook de neutrale staten. Vlaanderen kan, afhankelijk van het soort activiteit met al deze landen banden aangaan.

- Dit onderzoek focuste enkel op vijftientig van de circa vijftig staten die zich in die kern bevinden, maar ook deze landen herdenken de Eerste Wereldoorlog niet allemaal op dezelfde manier en met dezelfde intensiteit. Ook is Vlaanderen hierbij niet voor al deze landen even belangrijk. Hieronder volgt een ranglijst beginnende met de, volgens ons, meest evidente en toegankelijke partners voor Vlaanderen. Uiteraard is deze indeling slechts indicatief en mag ze niet te restrictief worden genomen:

- a. Verenigd Koninkrijk, Nieuw-Zeeland, Australië, Canada:

Deze staten vormen een harde kern van herdenkers en liëren de herdenking aan Vlaanderen.

- b. Verenigde Staten:

De VS hebben een traditie van herdenken, maar de Tweede Wereldoorlog is belangrijker. Bovendien zijn ze slechts een beperkte tijd in Vlaanderen geweest.

- c. Frankrijk:

Voor Frankrijk is de Eerste Wereldoorlog uiteraard ook nog steeds belangrijk. Frankrijk heeft echter zijn eigen deel van het Westfront en zal daarom op een andere manier moeten worden benaderd. Allicht wil ook Frankrijk een sleutelrol spelen in de herdenking.

- d. Duitsland:

Voor Duitsland ligt de Eerste Wereldoorlog nog steeds gevoelig, omdat ze deze verloren, maar ook omdat deze wordt overschaduwd door de Tweede Wereldoorlog en het Nationaal-Socialisme. Toch blijkt er een kentering tot stand te komen. Deze moet worden aangegrepen. Duitsland moet immers, gezien de hedendaagse Europese context, een rol kunnen spelen bij de herdenking van de Eerste Wereldoorlog.

e. Zuid-Afrika, India:

Deze landen herdenken de Eerste Wereldoorlog nog, maar met mate. Hun troepen waren bovendien een groot deel van de oorlog in Vlaanderen. Het bewustzijn over deze aanwezigheid in Vlaanderen is echter beperkt.

f. Rusland, Portugal, Denemarken, Ierland:

In Portugal en Denemarken wordt de Eerste Wereldoorlog herdacht, dit is echter niet gelinkt aan Vlaanderen. In Rusland en Ierland werd de herinnering aan de Eerste Wereldoorlog lang overschaduwed door respectievelijk het communisme en het nationalisme. De herinnering aan de Eerste Wereldoorlog kent in beide landen de laatste jaren een revival en de geschiedenis van de deelname aan de Eerste Wereldoorlog van deze landen is te liëren aan België en Vlaanderen.

g. Polen, China:

In beide landen is er weinig aandacht voor de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Ook zijn de burgers zich weinig bewust van het feit dat hun voorouders in Vlaanderen vochten of werkten.

h. Marokko, Algerije, Tunesië, Senegal:

Deze landen linken de Eerste Wereldoorlog aan de Franse kolonisatie. De oorlog wordt dan ook nagenoeg niet herdacht. Toch sneuvelden er heel wat mannen afkomstig uit deze landen in Vlaanderen. Zeker Marokko biedt voor Vlaanderen heel wat mogelijkheden: er is al een samenwerkingsakkoord en er leven heel wat Marokkanen in Vlaanderen.

i. Italië, Tsjechië, Guinee, Guinee Bissau, Egypte, Spanje:

Slechts een zeer klein aantal landgenoten heeft deelgenomen aan de verrichtingen in Vlaanderen. Meer nog: de Eerste Wereldoorlog was voor de meeste van deze landen onbelangrijk. Spanje bleef zelfs neutraal tijdens de oorlog, slechts enkele Catalanen vochten vrijwillig aan Franse zijde. Voor Italië en Tsjechië was de Eerste Wereldoorlog wel belangrijk, maar Italianen en Tsjechen zijn zich niet bewust van het feit dat er hier Italiaanse krijgsgevangenen sneuvelden en Tsjechen vochten. Bovendien hebben ze hun eigen frontzone.

Met deze rangschikking willen we geen uitspraken doen over welke landen al dan niet belangrijk zijn voor Vlaanderen bij het aangaan van partnerschappen. Wel probeerden we de landen te rangschikken van makkelijk naar moeilijker benaderbaar. Van a naar i gaan we van landen die zich bewust zijn van hun deelname aan de Eerste Wereldoorlog in Vlaanderen en Vlaanderen nog steeds belangrijk vinden bij het herdenken van de Eerste Wereldoorlog, naar landen die zich hier niet van bewust zijn en de Eerste Wereldoorlog niet liëren aan Vlaanderen. Wil Vlaanderen relaties aangaan met landen uit de laatste groepen, dan zal het extra inspanningen moeten leveren en zal een goede voorbereiding noodzakelijk zijn.

- Extra aandacht is zeker nodig voor Duitsland, Oost-Europa en de Magreb. Er moet worden nagedacht over manieren om deze landen te betrekken. Ze negeren zou binnen de hedendaagse Europese en globale context onverstandig zijn.
- Hoewel dit onderzoek enkel vijftientig staten uit de kern van onze concentrische cirkels beschouwde, denken we toch dat Vlaanderen zoveel mogelijk landen moet betrekken bij de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Wellicht is verder onderzoek nodig om de modaliteiten hiervoor te schetsen.
- Nederland bleef tijdens de Eerste Wereldoorlog neutraal. Toch zou het, om boven geschetste redenen, ook een belangrijke partner kunnen zijn voor Vlaanderen bij de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. Mogelijk kan er hier iets gedaan worden binnen het kader van het Cultureel Verdrag Vlaanderen-Nederland.
- We denken dat de herdenking *multilevel* kan worden gecoördineerd en georganiseerd. Er kan bilateraal, trilateraal of multilateraal worden gewerkt. Via geijkte internationaal politieke fora (Europese Gemeenschap, Raad van Europa, Verenigde Naties) of door het oprichten van *ad hoc* fora (een *community* van herdenkers bijvoorbeeld).
- Wel moet Vlaanderen zich hoeden voor concurrentie tussen de verschillende niveaus. Ieder niveau moet daarom zijn specifieke plaats en benadering

krijgen. Een gedegen voorbereiding is met andere woorden onontbeerlijk.

- Vlaanderen dient ook na te gaan hoe het zich zal verhouden tegenover de federale overheid en de Franse Gemeenschap in het kader van de herdenking van de Eerste Wereldoorlog en hoe ze dit naar buiten toe zullen communiceren.
- Verder dient Vlaanderen na te gaan hoe het zich zal verhouden tot Frankrijk. Het grootste deel van het Westfront lag in Frankrijk en in heel wat landen is men zich er niet van bewust dat een deel van het Westfront in Vlaanderen lag. Bovendien zal het voor Frankrijk makkelijker zijn om zich internationaal te positioneren. Wil Vlaanderen niet onder de voet gelopen worden, dan zal het moeten samenwerken met Frankrijk.
- Ook substatelijke entiteiten kunnen als partner worden benaderd bij de herdenking van de Eerste Wereldoorlog. We denken hierbij in eerste instantie aan de Britse regio's, Catalonië en de Duitse *Länder*.
- Initiatieven die genomen kunnen worden in de aanloop naar 2014 kunnen zich dus zowel op multilateraal als op bilateraal vlak manifesteren. We denken hierbij aan het oprichten van een *community* van staten die de Eerste Wereldoorlog herdenken of aan overeenkomsten zoals deze gesloten met Nieuw-Zeeland.
- Wil men dat de initiatieven worden gedragen door de bevolkingsgroepen van de partnerstaten en wil men verder gaan dan officiële herdenkingsceremonies en het bijhorende protocol, dan moet men, samen met de partnerstaten, trachten voorwaarden te scheppen om de initiatieven te laten ontstaan uit of in partnerschap met de *civil society*. De *civil society* wordt daarom best reeds bij de voorbereidingen betrokken. We denken hierbij aan organisaties als het International Committee of the Red Cross, Common Wealth War Graves Commission, International Council on Monuments and Sites, maar ook aan nationale NGO's, jongerenwerking, vrouwenorganisaties, kerkgemeenschappen, etc.

Mogelijke invalshoeken

Vrede

- Hoewel sommige landen het herdenken van de Eerste Wereldoorlog niet onmiddellijk linken aan een hedendaags vredesdiscours niet echt genegen zijn, denken we toch dat deze insteek de beste is voor Vlaanderen. Het lijkt er dan ook op dat steeds meer landen deze invalshoek toch genegen zijn. In het kader van de herdenking van de Eerste Wereldoorlog kunnen internationaal humanitair rechtelijke voorzieningen en mensenrechtelijke voorzieningen worden geëvalueerd en kan er worden nagedacht over mogelijke herzieningen. Hiertoe kunnen bijvoorbeeld internationale conferenties worden georganiseerd (zo zou bijvoorbeeld 22 april 2015, precies honderd jaar na de eerste gasaanval, een passend moment zijn om iets rond chemische wapens te initiëren).

Cultuur

- Omdat cultuur een taal is die universeel is en omdat de Eerste Wereldoorlog heel wat cultuuruitingen voortbracht, denken we dat er vooral op dit vlak mogelijkheden zijn.
- De sporen die de oorlog naliet in Vlaanderen kunnen in samenspraak met de landen waarvoor ze belangrijk zijn worden geconserveerd en ook de publiekswerking kan in samenspraak met deze landen worden georganiseerd.
- Naast de mogelijkheid om het Eerste Wereldoorlog-erfgoed op de UNESCO-Werelderfgoedlijst te plaatsen, kan er ook worden gezocht naar voorstellen in het kader van de UNESCO-Lijst voor Immaterieel Werelderfgoed. Faro, het Vlaams Steunpunt voor Cultureel Erfgoed, kan hierbij worden ingeschakeld en een begeleidende rol op zich nemen. Een *community* van herdenkers van de Eerste Wereldoorlog kan een voorstel initiëren rond het collectief geheugen van de Eerste Wereldoorlog.

- Nieuwe monumenten kunnen worden opgericht bijvoorbeeld om te lang genegeerde bijdrages van bepaalde groepen te belichten.
- Verder kan er ook heel wat gebeuren rond kunst en creativiteit. Er kunnen impulsen worden gegeven voor het maken van nieuwe creaties. Bovendien refereren heel wat bestaande cultuuruitingen naar de oorlog, hier rond kunnen tentoonstellingen worden georganiseerd.
- Bestaande festivals, zoals Europalia of het Festival van Vlaanderen, kunnen bijvoorbeeld thematisch worden ingezet.

Emancipatie

- De Eerste Wereldoorlog was voor verschillende staten een belangrijke stap in het natievormingsproces. Enkele voormalige Britse kolonies en *dominions* en enkele Oost-Europese landen werden vlak na de Eerste Wereldoorlog onafhankelijk.
- Verdere liëren enkele substatelijke entiteiten (bijvoorbeeld de Britse regio's) hun deelname aan de Eerste Wereldoorlog aan hun identiteitsbeleving en hun nationaal bewustzijn. Dit geldt ook voor Vlaanderen. Tijdens de oorlog kwam de Vlaamse beweging in een stroomversnelling terecht onder andere door de slechte behandeling van Vlaamse soldaten door de Franstalige en vaak anti-Vlaamse legerleiding. Elk jaar nog brengt de IJzerbedevaart het drama van de Vlaamse soldaten aan het IJzerfront in herinnering. De loopgravenoorlog is uitgegroeid tot een symbool van de Vlaamse emancipatiestrijd.
- De emancipatiestrijd van volkeren kan een thema zijn bij het herdenken van de Eerste Wereldoorlog en is in het bijzonder voor Vlaanderen relevant. Er kunnen bijvoorbeeld congressen of tentoonstellingen georganiseerd worden rond deze thematiek. Wetenschappelijk onderzoek over de manier waarop de Eerste Wereldoorlog heeft bijgedragen aan de emancipatie van volkeren kan worden gestimuleerd.

Enkele bijzondere aandachtspunten

- Bij het benaderen van de staten moet er gedifferentieerd worden en moet er rekening gehouden worden met de specifieke gevoeligheden die er leven in dat land in verband met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog.
- De belangrijkste gevoeligheden die leven in verband met de herdenking van de Eerste Wereldoorlog zijn het feit dat de oorlog in sommige kolonies gelinkt is aan de onderdrukking en dat autochtone bevolkingsgroepen die meevochten hiervoor lang geen erkenning kregen. Vlaanderen zal best nadenken over hoe het hiermee om kan gaan en hoe het deze groepen kan betrekken.
- Ook bij het uitwerken van evenementen dient er voldoende gedifferentieerd te worden. Niet alle landen zijn op hetzelfde moment in de oorlog gestapt en niet alle landen hechten evenveel belang aan dezelfde gebeurtenissen. De tijdslijn die zal worden uitgewerkt door Westtoer kan hier als leidraad gelden.
- Wil Vlaanderen een sleutelrol spelen dan zal sensibilisering nodig zijn. In de meeste onderzochte landen is men zich weinig of niet bewust van het feit dat voorouders vochten en sneuvelden in Vlaanderen. Dit kan via bewustwordingscampagnes en publieksdiplomatie. Hierbij kunnen nieuwe media worden ingezet of een website kan worden ontwikkeld.
- Ook Vlamingen zijn zich niet bewust van het feit dat er zoveel landen vertegenwoordigd waren in Vlaanderen tijdens de Eerste Wereldoorlog. Sensibilisering is dus ook hier nodig. Ook hier kan publieksdiplomatie uitkomst bieden.
- Bezinning over de manier waarop het herdenken van de Eerste Wereldoorlog het nationale discours kan overstijgen is nodig. Zeker wanneer men Duitsland, de voormalige Franse kolonies of Oost-Europese landen wil betrekken en dit lijkt ons onontbeerlijk binnen een Europees en globaal kader. Een gedifferentieerde manier van herinneren of multi-pele herinnering

is wenselijk. Verschillende geschiedenissen kunnen naast elkaar bestaan en in dialoog treden. De evenementen moeten het officiële en protocolaire overschrijden.

- Best stelt Departement Internationaal Vlaanderen nu al een coördinatiepersoon/aanspreekpunt aan om het verdere verloop van de planning op te volgen. Dit communiceert men dan best meteen naar de ambassades. Op die manier hebben zij meteen een aanspreekpunt in Vlaanderen en kunnen de contacten vlotter verlopen.
- De herdenking moet niet alleen hier plaatsvinden, ze kan zich ook deels in de partnerstaten afspelen. Wanneer ze een eigen frontzone hebben lijkt dit evident. Indien niet, dan kunnen er bijvoorbeeld initiatieven worden ontwikkeld die inspelen op het gedeelde lot van de families die thuis bleven, hierin was dan ook iedereen gelijk. Hierbij kunnen bijvoorbeeld verschillende media worden ingezet om communicatie tussen inwoners van verschillende partnerstaten mogelijk te maken.

